

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego opracowania jest charakterystyka semantyczno-składniowa wyrażen nazywających sposób wykonywania czynności. Zastosowane w tytule pracy określenie *wykładniki instrumentalno-sposobowe* na oznaczenie analizowanych wyrażen jest stosowane zamiennie z terminem nieco ogólniejszym, a przede wszystkim krótszym: *sposobniki*¹.

Prowadzona analiza ma charakter kontrastywny i dotyczy podobieństw oraz różnic w zakresie funkcjonowania wykładników instrumentalno-sposobowych w języku polskim i francuskim, tak w warstwie formalno-powierzchniowej, jak i z punktu widzenia roli pełnionej przez tego typu wyrażenia w strukturze semantycznej zdania. Ze względu na różnorodność formalną wykładników sposobu wykonywania czynności oraz nieostrość samego pojęcia sposobu niniejszą analizę postanowiono ograniczyć do określonego typu morfologicznego wyrażen, tj. wyrażen przyimkowych, bezprzyimkowych, jedno- i wielowyrazowych, nie-rzadko niestandardowych, utrwalonych w pamięci mówiących, a zrezygnowano ze szczegółowego opisu wykładników przyjmujących w obu językach postać przysłówków morfologicznych i komparatywów typu *jak* i *comme*, choć odwołanie do nich ma miejsce w sytuacji, gdy danemu wykładnikowi spełniającemu wstępnie postawione wymagania formalne odpowiada któryś z dwóch nieobjętych systematyczną analizą typów wykładnika w przeciwległym języku. Wykładniki niestandardowe, a do takich z pewnością można zaliczyć wiele utrwalonych wyrażen przyimkowych oraz bezprzyimkowych, wydały nam się bardziej interesujące, szczególnie z punktu widzenia możliwości uzupełnienia wiedzy o relacjach *ekwiwalencji* między wykładnikami polskimi i francuskimi. Zakres analizowanego materiału leksykalnego wraz z charakterystyką budowy morfologiczno-syntaktycznej wyrażen zostały szczegółowo omówione w *Założeniach wstępnych Części materiałowej* pracy.

Chcąc poprawnie wskazać wykładniki sposobu, tak w jednym, jak i w drugim języku, stajemy przed niełatwym zadaniem zdefiniowania pojęcia sposobu

¹ Termin *sposobnik* utworzyłam według wzorca, w oparciu o który powstały obecne w polskiej terminologii językoznawczej terminy *podrzędnik*, *pobocznik*, *odstównik* czy choćby obowiązujące nazwy części mowy (np. *czasownik*).

oraz kryteriów, które mogłyby posłużyć do wskazania tych spośród możliwych określników czasowników oraz złożonych wykładników predykcji, które bezsprzecznie informują o sposobie działania. Tymczasem ani test zapytań z zastosowaniem pytajnika *jak?*, ani omówienie z wykorzystaniem frazy *w taki sposób, że* (analogicznie *comment?* i *de manière à Inf* w języku francuskim) nie gwarantują uzyskania w pełni jednorodnej semantycznie klasy wyrażzeń.

Wykładniki instrumentalno-sposobowe to w pierwszej kolejności wykładniki narzędzi, przy użyciu których czynność jest wykonywana, oraz wykładniki metod, które określają sposób wykonywania czynności. W dużym uproszczeniu można by powiedzieć, że narzędzia są w języku wyrażane przy użyciu nazw konkretnych (np. *o lasce* przy czasowniku *chodzić*), podczas gdy metody to zbiory cech abstrakcyjnych, których funkcją jest identyfikacja zdarzenia (np. *kraulem* przy czasowniku *pływać*). Zaproponowany przez nas termin *wykładniki instrumentalno-sposobowe* obejmuje zarówno wykładniki konkretnych narzędzi, których użycie warunkuje charakter wykonywanej czynności, jak i wykładniki abstrakcyjnych „strategii”, a ponadto zawiera informację o istniejących w obu językach rozmaitych przypadkach granicznych, których interpretacja wiąże się nieodłącznie z odwołaniem, tak do narzędzi, jak i do sposobów ich użytkowania. Wciąż jednak sposób wykonywania czynności to pojęcie znacznie bardziej złożone, wykraczające poza tradycyjne określenia narzędzi i metod. W szerszej perspektywie sposób wykonywania czynności może zależeć od innych parametrów zdarzenia. I tak wykładniki sposobu przemieszczania mogą wskazywać na kierunek ruchu (np. *pod prąd* przy czasowniku *jechać*), zbiorowego wykonawcę czynności (np. *gęsiego* przy czasowniku *iść*), stan fizyczny wykonawcy w trakcie przemieszczania się (np. *na czczo* przy czasowniku *biegać*). Ponadto wśród wykładników o zabarwieniu instrumentalno-sposobowym można odnaleźć wyrażenia rodzajowo-aspektowe (np. *jednym haustem* przy czasowniku *wypić*) oraz stylistycznie nacechowane wykładniki intensywności (np. *na heban* przy czasowniku *opalić się*). Sposobnik może ponadto zawierać element subiektywnej oceny działania i wartościować czynność pozytywnie (np. *w pocie czoła* przy czasowniku *pracować*) albo negatywnie (np. *fuksem* przy czasowniku *wygrać*). Podobny rozkład treści można zaobserwować w przypadku francuskich wykładników instrumentalno-sposobowych, np. *à coups de marteau* (przy czasowniku *frapper*) informuje o narzędziu, za pomocą którego wykonawca czynności uderza w coś; *à califourchon* (przy czasowniku *s'asseoir*) jest wykładnikiem pozycji, którą przyjęła osoba siedząca na krześle lub taborecie; *à contre-sens* (przy czasowniku *aller*) informuje o kierunku ruchu odwrotnym do obowiązującego na drodze jednokierunkowej; *à la file indienne* (przy czasowniku *aller*) jest wykładnikiem ruchu liniowego zbiorowego wykonawcy czynności; wreszcie *à satiété* (przy czasowniku *manger*) ma zabarwienie limitatywno-konsekwentne.

Sposób jest więc pojęciem bardzo złożonym, które może być wzbogacone o informacje na temat osiągniętego skutku, tempa wykonywania czynności, kondycji fizycznej sprawcy, wreszcie zawierać subiektywną ocenę działania. Ponadto dotyczyć może zjawisk, które zachodzą w przyrodzie samoistnie czy też na skutek innych działań (np. *odłogiem* przy czasowniku *leżeć* o porzuconej ziemi uprawnej). Zabarwienie instrumentalno-sposobowe jest elementem znaczeniowym wielu wyrażzeń, które na skutek leksykalizacji utrwaliły w sobie *sposobowość* w specyficznym, charakterystycznym dla siebie ujęciu, do tego stopnia, że nawet pozycja przyczasownikowa nie jest w pełni miarodajna, ponieważ niektóre sposobniki mogą być wykładnikami predykcji niezdaniotwórczej, bez udziału werbalizatora (np. *Biegusiem!*).

Z punktu widzenia klasyfikacji wyrazów na części mowy wykładnikami instrumentalno-sposobowymi są przede wszystkim przysłówki. Jednak materiał językowy, który poddano analizie, wykracza poza zbiór przysłówek morfologicznych, a i zakres terminu *przysłówek* wykracza w tej pracy poza granice części mowy zwyczajowo określanej tym mianem. Terminu *przysłówek* będziemy używać tak samo w odniesieniu do jedno-, jak i wielowyrazowych form o różnym stopniu zespolenia, każdorazowo jednak ze wskazaniem, iż chodzi o wykładniki predykcji przyłączonej. W niniejszej pracy rezygnujemy bowiem z używania terminu *okolicznik*, który mimo że może być stosowany jako odpowiednik angielskiego terminu *adjunct* (por. *adiunkt*), osadzony jest w innej tradycji terminologiczno-pojęciowej. Najbliższa autorce pracy jest terminologia pochodząca z opracowań z zakresu składni predykatowo-argumentowej (tj. *predykat*, *argument*, *adiunkt*).

Wybór terminologii jest bezpośrednio związany z wyborem metodologii. W niniejszej pracy podejście funkcjonalne przyjął jako punkt wyjścia do rozważań nad miejscem sposobników w strukturze semantycznej zdania. Przy czym proponowane podejście ma charakter integracyjny w tym sensie, że częściowo opiera się na pracach polskiej szkoły składni semantycznej, a częściowo na teorii leksykonów gramatycznych, która początkowo rozwijana była głównie we Francji. Pomimo niezaprzeczalnych różnic wynikających z przyjęcia jako głównego punktu odniesienia warstwy semantycznej (w przypadku polskiej składni semantycznej) i, przeciwnie, warstwy formalno-powierzchniowej (w przypadku teorii leksykonów gramatycznych) zakres, w jakim obie szkoły pokrywają się, polega na uznaniu sensotwórczej roli elementu niebędącego czasownikiem, który – mimo że czasownikiem nie jest – może stanowić o strukturze predykatowo-argumentowej zdania. Ponadto zarówno w jednym, jak i w drugim nurcie rozważań nad predykcją zakłada się, że składniki zdania podlegają pewnej hierarchizacji. Obok wykładników pojęć semantycznie związanych z predykatem można wskazać wykładniki pojęć pobocznych, do

których z reguły, poza uzasadnionymi wyjątkami, zalicza się wyrażenia temporalne, lokatywne, kauzatywa, konsekwentna, koncesywna, jak również wyrażenia sposobowe.

W niniejszej pracy będzie mowa o roli sposobników w konstytuowaniu struktur predykatowo-argumentowych. Termin *konstytuowanie* odsyła do wpływu sposobników na selekcję argumentów. Zjawisko to wiąże się z warunkowaniem cech formalno-powierzchniowych oraz ról semantycznych wyrażen argumentowych. Wraz z pojawieniem się wyrażenia instrumentalno-sposobowego w strukturze z, na przykład, czasownikowym wykładnikiem predykcji rola pełniona przez argument może bowiem ulec zmianie. Zjawisko to, gdy zachodzi, jest naturalną konsekwencją pojawienia się wykładnika o charakterze predykatywnym, który oddziałując na cechy selekcyjne argumentów, modyfikuje ich status w obrazie semantycznym zdania.

Analiza, której poświęcono część materiałową pracy, ma na celu udzielenie odpowiedzi na pytania o status wykładników instrumentalno-sposobowych w strukturze semantycznej zdania. Na ile ogólnie przyjęte rozstrzygnięcia mówiące o pobocznikowej roli sposobników znajdują potwierdzenie w poszczególnych przypadkach? Jakie warunki muszą zostać spełnione, aby wykładnikowi instrumentalno-sposobowemu można było przypisać rolę predykatu pierwszego stopnia, zaś czasownikowi funkcję podporową? Jak realizowana jest funkcja sposobników w najbardziej naturalnym dla nich środowisku, którym są struktury polipredykatywne? Wreszcie jak przebiega aktualizacja wykładników tych samych treści semantycznych w warstwie powierzchniowej w dwóch, nie tak przecież odległych genealogicznie i typologicznie, językach?

W analizie wykorzystano zarówno przykłady korpusowe, jak i te otrzymane metodą introspektywną. Korpusy, które zostały wykorzystane w procesie pozyskiwania wykładników instrumentalno-sposobowych i przykładów, to Narodowy Korpus Języka Polskiego, polsko- i francuskojęzyczny korpus Wikipedii oraz paralelny polsko- i francuskojęzyczny korpus napisów filmowych. Ze względu na szerokie możliwości przetwarzania tekstu, jakie daje dostęp do surowych danych korpusowych, dwa ostatnie źródła były podstawą do opracowania przy pomocy narzędzi automatycznych wstępnej listy wyrażen *Mnr*, która była następnie opracowywana ręcznie i uzupełniana przykładami pochodzącymi z dostępnych słowników i wyszukiwarek korpusowych, np. *Linguee* i *Reverso*. Jeśli chodzi o wyrażenia francuskie, istotnych informacji składniowych na temat pozyskanych jednostek dostarczyły *Tablice Lexique-Grammaire* (TLG), opracowane pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przez zespół Maurice'a Grossa w Laboratorium LADL (*Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique*) na Uniwersytecie Paris-Est Marne-la-Vallée. Tablice, które zostały opublikowane w 1990 roku jako aneks do książki *Grammaire transforma-*

tionnelle du français. Syntaxe de l'adverbe, są dziś dostępne również w wersji elektronicznej.

Na końcu pracy zamieszczono alfabetyczną listę wyrażen, które poddano analizie, wraz z ich odpowiednikami w języku francuskim oraz informacją o synonimach i wariantach morfosyntaktycznych. Należy podkreślić, że podana lista nie jest kompletnym spisem wykładników instrumentalno-sposobowych danego języka. Sposobniki stanowią niezwykle obszerną klasę wyrażen, które w dotychczasowych opracowaniach zwykło się rozdzielać ze względów metodologicznych na między innymi wykładniki środka czynności i wykładniki sposobu, stosując przy tym niekiedy bardzo różne kryteria podziału. Zdając sobie sprawę z trudności, które wynikają przede wszystkim z obszerności materiału leksykalnego, dobór sposobników dyktowany był przede wszystkim zamiarem ukazania roli, którą pełnią one w stanowieniu struktur predykatowo-argumentowych, nie zaś zamiarem stworzenia kompletnej i w pełni wyczerpującej listy wyrażen tego typu.